

8. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наук. думка, 2003. – 283 с.

9. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис (А.В. Бондарко, М.А. Шелякин и др.). – Л.: Наука, 1983. – 348 с.

10. Шелякин М.А. Категория вида и способы действия русского глагола: Теоретические основы. – Таллин: Валгус, 1983. – 216 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Андрєєва – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики української мови.

ЕЛІПСАЦІЯ В АСПЕКТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ МОВИ (на матеріалі газетних текстів)

Валентина БОГАТЬКО (Вінниця)

У статті розглянуто особливості функціонування та експресивний потенціал атрибутивних і об'єктних приєднувальних речень у публіцистичному мовленні.

The peculiarities of functioning and expressive potential of attributive and objective joining sentences in publicistic style are investigated in this paper.

Стилістичні уподобання сучасного суспільства найповніше, найоб'єктивніше віддзеркалює мова засобів масової інформації (ЗМІ), серед яких особливе місце належить пресі. Для газетної мови характерним є змішування елементів різних стилів і водночас збереження її цілісності, що зумовлено виконанням функції впливу на читача, якій підпорядковані інформативна та естетична функції мови.

Першим цілісним дослідженням, присвяченим вивченню мови української публіцистики, стала праця М. Жовтобрюха «Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)», у якій досліджено роль періодичної преси в історії української літературної мови, у становленні її орфографічних, фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних норм, у формуванні й розвитку української спеціальної термінології, а також у стилістичному збагаченні сучасної української літературної мови [6].

В українському мовознавстві в 70-80 роках ХХ ст. дослідження газетно-публіцистичного мовлення помітно активізувалося, що зумовлено, очевидно, посиленням загального інтересу до проблем і засобів мови масової комунікації та інформації. Крім того, об'єктом аналізу, докладнішого чи вибіркового, газетна мова ставала завжди тоді, коли дослідники вивчали окремі факти української мови, порушували проблеми культури мовлення. Отже, мова преси згодом виділилася в самостійний об'єкт вивчення.

Українські лінгвісти в цей період створили низку колективних досліджень. Так, зокрема, у науковій праці «Мова сучасної масово-політичної інформації» вивчено й теоретично узагальнено нагромаджений великий позитивний досвід масово-політичної інформації у таких аспектах: співвідношення загальномовних і специфічних засобів у мові масової інформації, роль художньої деталі, логічно-інформативна спрямованість публіцистики і її мовне забезпечення, емоційність та її крайній вияв у мові публіцистики, стандарти необхідні й надлишкові, роль заголовка в мові масової інформації, розмовне джерело як один із засобів постійного оновлення публіцистики [12].

Проблеми російського газетного мовлення 70-90 років ХХ ст., його виражальні можливості досліджували Т. Винокур, В. Костомаров [2, 3; 8, 11] та ін.

Темі широкого проникнення на сторінки газет елементів живого народного мовлення або розмовної мови, що забезпечує експресивність мови газети, присвячені окремі розділи таких праць, як «Мовна норма і стиль» М. Пилинського [14], «Розмовна лексика у мові преси» [13].

Питання експресивного синтаксису на основі різних жанрів публіцистичного стилю, передусім газетного, вивчали П. Дудик [5], М. Пилинський [13], С. Марич [11], А. Мамалига [10], О. Сербенська [16], О. Пономарів [15], Л. Конюхова [7] та ін. На матеріалі українських газет описав структуру еліптичних речень В. Голоюх [4].

За останнє десятиліття мова газет зазнала значних змін, спричинених реформуванням соціально-політичного життя, утвердженням української мови як державної, що сприяло зміні соціального статусу засобів масової інформації. Це потребує лінгвістичного аналізу сучасних тенденцій розвитку їхніх виражальних засобів, дослідження специфіки функціонування мовних одиниць у різних жанрах публіцистичного стилю. Окремі аспекти зазначеної проблеми порушувалися в наукових розвідках таких учених, як Т. Коць [9], А. Мамалига [10], О. Пономарів [15], О. Сербенська [16].

Інноваційні процеси в українській публіцистиці неодноразово були об'єктом аналізу на окремих часових зрізах. Сприймаючи все нове, що з'являється в усному мовленні, мова газети подає багатий матеріал для спостережень і над новими синтаксичними процесами, що відбуваються в сучасній українській мові. Усе це засвідчує актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження полягає в розкритті механізму процесів еліпсування головних формально-синтаксичних компонентів простого речення неповної структури.

У статті розв'язуємо низку таких завдань: 1) проаналізувати еліптичні конструкції газетних текстів на предмет відбору найбільш типових у структурному й семантичному планах одиниць; 2) показати роль

«мовленнєвого досвіду» та стереотипність знань про світ у процесах «розкодування» структури еліптичних конструкцій; 3) довести вплив семантики наявних у еліптичному реченні компонентів на значення відсутніх членів.

Предметом дослідження є мова публіцистики, зокрема стилістичний синтаксис.

Об'єктом аналізу виступають синтаксичні конструкції з еліпсованим компонентами в газетних текстах.

Матеріал для статті склали 500 реченнєвих структур, відібраних із газетних текстів, переважна більшість яких зафіксована в заголовках.

За словами Г. Винокура, «мова газети позбавлена художньої, поетичної функції і виконує завдання строго і елементарно комунікативні» [1, 191]. Домінування простих речень можна пояснити також загальним прагненням творців публіцистики до простоти висловлювання, яка великою мірою знаходить свій вияв у синтаксичній компресії, «збільшенні кількості інформації на одну одиницю плану вираження» [1, 133]. Реалізація принципу лаконічності в публіцистиці забезпечує точність і ясність, а також повноту викладу без надмірностей і надлишковості. Лаконічність у газеті – це протидія багатослів'ю, велемовності, туманній яскравості, відходу від чіткого формулювання проблем і питань, які стають об'єктом публіцистичного мовлення. Такі дослідники, як Н. Шведова [17], А. Швець [18] та ін., вважають, що збільшення кількості простих речень у публіцистиці, яке простежується з 20 років ХХ ст., відбувається під впливом демократизації літературної мови, експансії живого розмовного мовлення в публіцистичний стиль, коли простота стає основною ознакою комунікації.

Широке використання еліптичних структур у публіцистичному стилі деякі дослідники пояснюють тенденцією до економії мовних засобів. Ми розглядаємо еліптичні речення як синтаксичні одиниці з імпліцитним предикатом, як структурно неповні речення, неповноту яких компенсує семантика наявних компонентів, за допомогою яких створюється уявлення про описувану подію. Оскільки «кожне речення з погляду синтаксичного членування становить одиницю з безперервними синтаксичними зв'язками», підпорядковані члени речення свідчать про наявність одиниць, що їх підпорядковують [3, 102]. Відсутність тих членів речення, що підпорядковують, і наявність залежних членів речення створює, з одного боку, граматичну неповноту, а з другого, – значення відсутньої граматичної ланки підказує семантика наявних компонентів. Це забезпечує зрозумілість таких речень і поза контекстом, у відриві від конкретної ситуації мовлення. Граматична неповнота еліптичних конструкцій стає особливо очевидною за умови зіставлення їх із двоскладними реченнями, які відповідають структурі логічного судження. Як і власне-неповні речення, еліптичні конструкції мають найрізноманітнішу синтаксичну

будову, часто бувають однослівними. Проте вони становлять лише відносно неповні конструкції, неповнота яких є однобічною – структурною. Конситуація має для еліптичних структур загалом не більше значення, ніж для звичайних повних структур. Отже, еліптичні речення утворюють своєрідний різновид структурно неповних речень, найчастіше двоскладних з неназваним присудком, його частиною, зрідка підметом або додатком (при наявному і синтаксично залежному від нього означенні), рідше – односкладних з еліпсисом головного члена чи його частини.

Еліптичні речення поділяють за синтаксичними функціями і семантикою невербалізованого, але уявного в них члена речення, і за наявним лексико-формальним складом еліптичного речення – за характером сполучення й семантикою вербалізованих компонентів речення [5, 172]. За умови еліпсації присудка, на його семантику насамперед вказують залежні від нього додатки й обставини.

Синтаксична будова еліптичних речень у різностильових текстах збігається, проте різною виявляється частотність певних структур та їх різновидів у публіцистичному тексті, порівняно з художнім і розмовно-побутовим. У публіцистичному, зокрема газетному, мовленні значно менше, ніж у художньому і розмовно-побутовому, представлені еліптичні речення з пропущеним предикатом зі значенням руху, пересування в просторі, енергійної дії, а також речення питальної чи спонукальної модальності.

До найпоширеніших типів еліптичних речень належать структури з формально не вираженим присудком (головним членом односкладного речення), з семантикою руху, пересування в просторі, мовлення, сприймання, буттєвості. Вербалізованими в таких реченнях найчастіше бувають обставини й підмет, додаток, залежні від них означення. Підмет пропускають, якщо він зрозумілий із попереднього чи наступного контексту, тобто речення може бути еліптичним і водночас контекстуально неповним.

Серед еліптичних речень у газетних текстах виділяють конструкції з неназваним підметом, семантику якого з'ясовують насамперед на основі залежного від нього означення, та невербалізованими предикативними словами *треба, можна* у функції присудка за наявністю чи відсутністю другої частини складеного присудка.

Отже, за характером неназваного компонента еліптичні речення поділяємо на дві основні групи: 1) дієслівні еліптичні речення; 2) іменні еліптичні речення.

Іменні еліптичні речення за структурою виокремлюємо на групи: 1) із незаповненою позицією підмета; 2) із незаповненою позицією додатка.

Конструкції з еліпсованими іменними компонентами функціонують у публіцистичному мовленні рідше, вони мають менш різноманітну семантику. Такі структури є досить поширеними в газетних текстах.

Еліпсації може зазнавати підмет двоскладного речення і додаток у двоскладному чи односкладному реченні. Неназваний член речення в таких конструкціях легко вгадується з їхнього змісту і граматичної будови. На семантику еліпсованих компонентів вказують насамперед означення, узгоджені з формально не вираженим членом речення. Адресат мовлення встановлює її, опираючись на власний мовленнєвий досвід та фонд спільних із мовцем знань про світ і способи його відображення в мові.

Наявні в еліптичному реченні такого типу слова найчастіше безпосередньо пов'язані в свідомості мовця з іншими словами, функціонують здебільшого як означення, яке може належати лише до одного компонента лексичної системи. Наприклад, у назві статті *Майже з натури* («Молодь Укр.») на семантику еліпсованого компонента вказує означення *з натури*, яке у свідомості мовця пов'язане зі словами *малюнок, зображення*. Актуальним для мовця тут є спосіб зображення, який використано у вміщеній далі статті.

У реченні *Така чорноземна і така маловрожайна* («Голос Укр.») відтворити неназваний компонент безпосередньо допомагають обидва означення, які можуть стосуватися тільки лексеми *земля*. На граматичні характеристики цього пропущеного слова вказує форма означень, які узгоджуються з ним у роді, числі й відмінку. Отже, у наведеному реченні зв'язок з еліпсованим компонентом існує і на лексичному, і на граматичному рівнях. Завдяки зворотній валентності наявних словоформ мовець не потребує контекстного відновлення пропущеного слова, наявні в реченні компоненти своєю лексичною і граматичною семантикою виразно експлікують його значення.

Семантику неназваного компонента висловлення може виражати не тільки безпосередньо залежне від нього слово. На неї може вказує також і попередній контекст. Проте, на відміну від контекстуально неповних речень, в еліптичних конструкціях не названо формально відсутній у наступному реченні компонент. Як і саме еліптичне речення, суміжні з ним структури лише імпліцитно виражають можливу семантику неназваного слова, вказують на певні семи, які є важливим диференційним компонентом його значення. Наприклад, у реченні *Ряба несеться мляво. І не золотими, а держзамовними* («Голос Укр.») на семантику еліпсованого додатка залежні від нього означення не можуть вказати без залучення попереднього контексту. Проте попереднє речення пов'язане з наступним досить тісно, бо еліптична конструкція є приєднувальною щодо попередньої. Такі реченнєві ілюстрації виражають одне загальне уявлення. Саме слова *ряба, несеться* вказують на семантику еліптичного об'єкта дії, бо названа дія та суб'єкт дії асоціюються тільки з одним об'єктом. Отже, з еліптичним компонентом зазначений дієслівний предикат *несеться* пов'язаний прямою валентністю і чітко вказує на його семантику. Використані в наступному приєднувальному реченні означення не мають

безпосереднього асоціативного зв'язку з пропущеним компонентом висловлення. Означення *золотими* актуалізує вторинні, похідні уявлення про предмет мовлення, семантику якого вже встановлено з попереднього речення. Ці уявлення належать до емоційної сфери, встановлюються асоціації з казковим сюжетом, який відомий кожному носієві української мови. Крім того, таке означення пов'язане з еліпсованим додатком зворотною валентністю, синтаксично залежить від нього і своєю формою вказує на його граматичні ознаки. Отже, в проаналізованому реченні семантичну і граматичну форму еліпсованого додатка мовець і адресат мовлення усвідомлює досить точно, а не в межах якоїсь семантичної групи чи синонімічного ряду. Таке еліптичне речення не є звичною для носія мови граматичною конструкцією, що набула ознак стійкого звороту. Тому вона «помітна» для адресата мовлення, вимагає зусиль для встановлення пропущеного компонента висловлення, якого, однак, легко відтворити завдяки семантичним і граматичним характеристикам інших слів. Еліпсис об'єкта дії допомагає мовцеві актуалізувати його ознаки, що виступають важливим компонентом повідомлення. Отже, на комунікативному рівні актуальність повідомлюваної ознаки предмета увиразнена двома способами: приєднувальною конструкцією та імпліцитністю вираження об'єкта.

Типовим для газетного мовлення є еліпсація іменникових лексем на позначення часових вимірів (рік, тиждень та ін.).

Слово *рік* еліпсується тоді, якщо названо його порядковий номер, оскільки складений порядковий числівник, що його виражає, для носія мови не є часто вживаним і не викликає змістових непорозумінь, наприклад: *1995-й – вирішальний* («Молодь Укр.»); *1995-й нової ери* («Молодь Укр.»); *Розкуркулили... В 1960-му?* («Голос Укр.»). Еліпсис іменника *рік* простежуємо і при кількісному числівнику. Найчастіше такі еліптичні речення передають повідомлення про ювілей певної особи, установи тощо. Актуальним для всього висловлення є кількість років, а не одиниця виміру часу, бо саме вказівка на кількість є важливою і типовою. У позиції теми в таких висловленнях уживається суб'єкт, якому виповнилася певна кількість років, або суб'єкт кількісної ознаки, наприклад: *Нам – 70!* («Молодь Укр.»); *Центру держави – 200* («Голос Укр.»). Для мовців цей спосіб повідомлення про чийсь вік є типовим, еліпсація слова *рік* не тільки робить висловлення лаконічнішим, але й наближає його стиль до живого розмовного мовлення, якому властиві такі речення, наприклад: *Вона нікому нічого не каже, але можна зрозуміти її. Адже йому тільки 30...* («Молодь Укр.»); *Мені 12* («Молодь Укр.»).

Ужиті в еліптичному реченні означення можуть так асоціюватися з відповідним носієм кількісної ознаки, що починають поступово замінити назву самого носія, наприклад: *Тиждень французької* («Молодь Укр.»); *Лікарняний для корівки* («Голос Укр.»). Зміни в лексичній і граматичній

семантиці таких слів безпосередньо пов'язані з активністю їх функціонування в мовленні: що частіше вживається назва певної ознаки на позначення її носія, то більша вірогідність закріплення такої форми вторинної номінації.

Проведене нами дослідження підтвердило наші гіпотези і дозволило зробити головний висновок про своєрідність вияву еліпсованих конструкцій у газетних текстах як особливого різновиду публіцистичного мовлення.

Перспективність дослідження вбачаємо в поглибленні зазначених у статті теоретичних постулатів, що уявляється можливим через охоплення аналізом суцільних текстових масивів газетного тесту із використанням різних сучасних методик і методичних прийомів лінгвістичного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винокур Г.О. Культура языка. – М.: Федерация, 1929. – 191 с.
2. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. – М.: Наука, 1980. – 237 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Голоюх В.І. Еліптичні речення з невербалізованими головними членами // Мовознавство. – 1982. – № 1. – С. 21-26.
5. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення). – К.: Наук. думка, 1983. – 288 с.
6. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 1970. – 304 с.
7. Конюхова Л.І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. держ. ун-т. – Львів, 1999. – 174 с.
8. Костомаров В.Г. Лингвистический статус массовой коммуникации и проблема «газетного языка» // Психолингвистические проблемы массовой коммуникации. – М.: Наука, 1974. – С. 53-66.
9. Коць Т.А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України – К., 1998. – 194 с.
10. Мамалига А.І. Структура газетного тексту. – К.: Вища шк., 1993. – 137 с.
11. Марич С.М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови: Навч. посіб. – К.: Наука, 1994. – 77 с.
12. Мова сучасної масово-політичної інформації. – К.: Наук. думка, 1979. – 252 с.
13. Пилинський М.М. Експресивність стилю масової політичної інформації // Мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 35-44.
14. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. думка, 1976. – 288 с.
15. Пономарів О.Д. Засоби художньої експресії в публіцистичному стилі // Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 166-179.
16. Сербенська О.А. Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства: Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Київ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка – К., 1992. – 38 с.
17. Шведова Н.Ю. О некоторых активных процессах в современном русском синтаксисе (Наблюдения над языком газеты) // Вопр. языкознания. – 1964. – № 2. – С. 3-18.

18. Швець А.В. Разговорные конструкции в языке газет. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1971. – 95 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Богатько – доцент кафедри стилістики й культури мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: проблеми синтаксису в сучасній українській публіцистиці.

СТРУКТУРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ УМОВНИХ РЕЧЕНЬ

Ірина БОКАТЕНКО (Кіровоград)

У статті розглянуто основні підходи до характеристики структурно-семантичних особливостей складнопідрядних умовних речень, запропоновано комплексний опис синтаксичних конструкцій української мови, до складу яких входить умовний компонент. Синтаксичну природу й семантико-синтаксичну структуру таких підрядних утворень витлумачено з урахуванням найновіших досягнень українського й зарубіжного мовознавства. З урахуванням фактичного матеріалу зроблено експериментально-лінгвістичні спостереження над функціонуванням умовних речень, досліджено природу синтаксичного зв'язку.

The paper views basic approaches to the investigation of structural and semantic features of compound subordinate clauses of condition; a complex system of description of Ukrainian syntactic constructions with the conditional component is offered by the author. The syntactic nature and semantic-syntactic structure of such subordinative formations are interpreted in line with recent research of Ukrainian and foreign linguistics. Linguistic observations of functional peculiarities of subordinate conditional clauses and the nature of syntactic connection are described.

На сучасному етапі розвитку українського синтаксису досить гостро постає проблема аналізу структурно-семантичних особливостей складних утворень із компонентами умови, оскільки кожне з них має свою ієрархію і притаманні засоби вираження, які служать пізнанню внутрішньосемантичної організації. У мовознавстві орієнтацію на синтаксичний (формальний) аспект, відмову від будь-якої семантичної інтерпретації речення, що спричиняє небезпечний вихід за межі системи мови в екстралінгвальні реалії, упродовж тривалого часу вважали єдино правильною науковою позицією. Сумніви щодо надійності семантичного пояснення мовних фактів стосувалися в основному одного: чи взагалі можливо пояснити змістову структуру мовних утворень так об'єктивно й правильно, як, наприклад, синтаксичну та фонологічну. Особливо помітною стала тенденція до вивчення цього питання протягом останніх десятиліть. З'явилась ціла низка праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців (В. Белошапкова, І. Вихованець, М. Вихростюк, Л. Дротвінас, А. Загнітко, Г. Золотова, Т. Єлфімова, Т. Ломтев та ін. [2; 3; 4; 6; 8; 9; 7; 13]), які засвідчили новий етап у дослідженні цієї проблеми. Неусталеність підходів до витлумачення понять «синтаксичне значення», «синтаксична форма», «синтаксична категорія», що спостерігаємо в сучасних лінгвістичних студіях, зумовлює також неоднозначне потрактування